

GREGORYEN KIPÇAKLAR VE ONİKİ HAYVANLI TÜRK TAKVİMİ ÜZERİNE

On Gregorian Qypchaqs and the Turkish Twelve-Year Animal Cycle Calendar

Dr. Gülnisa AYNAKULOVA*

ÖZET

Ermeni harfleriyle yazılmış Kıpçakça metinler XVI-XVII. yüzyıllarda başta Lvov ve Kamenets-Podolsk olmak üzere Ukrayna'da, Lehistan'da, Romanya, Moldavya, Kırım ve Türkiye'de bir buçuk yüzyıl boyunca rağbet gören metinlerdi. 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle, fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiş ve günümüze kadar ulaşmış olan 112 yazılı eser yaklaşık 25-30 bin sayfaya ulaşmaktadır. Söz konusu eserler Viyana Milli Kütüphanesi, Matenadaran Eski Elyazmalar Enstitüsü, Lehistan-Varşova Arşivi vs. gibi Avusturya, Hollanda, İtalya, Lehistan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Ermenistan vs. olmak üzere dünyanın çeşitli ülke ve kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Bu makalede, Matenadaran-Mesrop Maşots Adındaki Eski Elyazmalar Enstitüsü'nde bulunan Kıpçak Ermenileri veya Gregoryen Kıpçaklara ait 12 Hayvanlı Eski Türk Takvimi ve takvimdeki hayvan adlarının Ermenice tercümesini içeren No: 1232 kayıtlı bir belge ele alınarak Kırgız, Altay vs. diğer Türklerin takvimleriyle karşılaştırılması yapılmış, bu takvim hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Makalenin amacı On iki Hayvanlı Türk Takviminin detaylı incelemesini yapmak değildir. Makalede Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe metinler, Gregoryen Kıpçaklar ve kültürlerindeki bazı Türklük unsurları, dil özellikleri hakkında mülâhazalar ana konuyu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Gregoryen Kıpçaklar, Ermeni Harfleriyle Yazılmış Türkçe Metinler, On iki Hayvanlı Türk Takvimi, Kırgız Takvimi.

ABSTRACT

During the 16th and 17th century, texts written in Qypchaq language with Armenian letters were visible in the Ukrainian cities of Lvov and Kamenets-Podolsk, in Poland, Romania, Moldova, Crimea and Anatolia for one and a half century. 112 manuscripts with approximately 25-30 thousand pages in Qypchaq language and Armenian alphabet, written between 1521 and 1669, are kept in various libraries throughout the world, such as the Vienna National Library, Matenadaran Institute of Old Manuscripts, and the State Archives of Poland, as well as libraries in Austria, Holland, Italy, Romania, Russia, Ukraine and Armenia. In this article, a document (No.1232) preserved in the Matenadaran Institute of Old Manuscripts (Matenadaran-mesroph Mastots) concernig the Turkish Twelve-Year Animal Cycle Calendar and containing the Armenian translation of the animal names is examined, additionally with a comparison of other Turkish Calendars like the Kırgız and Altay one. The purpose of this paper is not to examine the Turkish Twelve-Year Animal Cycle Calendar in detail. Turkish documents written in Armenian Alphabet, Gregorian Qypchaqs and some Turkish elements in their culture, and some language explanations form the main subject of this article.

Key Words

Gregorian Qypchaqs, Turkish documents written in Armenian Alphabet, Turkish Twelve-Year Animal Cycle Calendar, Kırgız Calendar.

Ermeni harfleriyle yazılmış Kıpçakça metinler XVI-XVII. yüzyıllarda başta Lvov ve Kamenets-Podolsk olmak üzere Ukrayna'da, Lehistan'da, Romanya, Moldavya, Kırım ve Türkiye'de bir buçuk yüzyıl boyunca rağbet gören metinlerdi. Bu Ermeni Kıpçakçası en çok günümüz Ukrayna topraklarının söz

konusu dönemlerde Lehistan devletinin sınırları içinde bulunan kısmında yaygın durumdaydı. Bu durum, adı geçen bölgenin "Ermeni" göçleri için elverişli şartları sunmasından kaynaklanmaktaydı. Ukrayna'daki "Ermeni" kolonilerinin ahalisi kendilerini Ermeni olarak adlandırıyorlardı, fakat Ermenice bilmi-

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğr.Gör. (gulnisa@gazi.edu.tr)

yorlardı. Onlar başlıca olarak Kıpçakça konuşuyorlar, Kıpçakça yazıyorlar ve Kıpçak dilinde dua ediyorlardı (Psalter 2001: XVII). Pek çok kaynaklardaki bilgiye göre batı Lehistan'a yapılan Ermeni göçünün ilk dalgası, -yaklaşık 300-400 aile,- XIV. yüzyılda gerçekleşmiş ve bunlar Kırım ve Besarabya'dan gelen Kıpçak asıllı Ermenilerdi. Daha sonraları, XV. yüzyılın sonunda Osmanlı Türklerinin Kefe şehrini ele geçirmeleri ile birlikte (1475) buraya kolonizasyon akınları da eklenmiştir. Kefe'li "Ermeniler" kütleli şekilde Kırım, Kefe şehrini terk etmişler ve Ukrayna'nın Podolya ve Galiçia bölgelerinde yaşayan dindaşlarının yanına göç etmişlerdir. Günümüzde bu Ermeni kolonistleri artık Türk dilli olmaktan çıkmışlardır; onlar artık diğer yerli ahali gibi Ukraynaca, Rusça ve Lehçe konuşmaktadırlar. Fakat onların, önceleri nasıl ve hangi dilde konuştuklarını XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Türk diliyle fakat Ermeni harfleriyle yazılmış çok sayıda belgeye açıkça ortaya koymaktadır.

Söz konusu Gregoryen Kıpçaklar¹ kendilerinden sonra zengin bir yazılı miras bırakmışlardır. 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiş ve günümüze kadar ulaşmış olan 112 yazılı eser yaklaşık 25-30 bin sayfaya ulaşmaktadır (Psalter, XIX). Bu literatürü, başlıca olarak Ermeni-Kıpçak Kanunlar Mecmuası ve Mahkeme Usulü Kanunu'nun zabıtları oluşturmaktadır; fakat bununla birlikte dinî eserlere, vakayinamelere v.s. de rastlanmaktadır (Garkavets 2003: 758; Garkavets 2002: 6). Bu kolonilerin başka dillerde yazılmış (Ermenice, Latince, Lehçe, Ukraynaca vs.) yazılı mirası 1519'dan 1786'ya kadarki bir tarihî dönemi kapsamaktadır. Sözünü ettiğimiz eserler Viyana Milli Kütüphanesi, Matenadaran Eski Elyazmalar Enstitüsü, Lehistan-Varşova Ar-

şivi vs. gibi Avusturya, Hollanda, İtalya, Romanya, Rusya, Ukrayna, Ermenistan vs. olmak üzere dünyanın pek çok çeşitli ülke ve kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir.

Bu belgeler ve eserlerin arasında, Ermenistan'ın Matenadaran-Mesrop Maşots Adındaki Eski Elyazmalar Enstitüsü'nde bulunan *12 Hayvanlı Eski Türk Takvimi ve takvimdeki hayvan adlarının Ermenice tercümesini içeren* No: 1232 kayıtlı bir belge (Nerses Lambronats'i / Garkavets 2002: 269) dikkatimizi celbetmiştir. Sözünü ettiğimiz belge ile birlikte, Ermeni harfleriyle yazılmış bir tane Türkçe metin daha bulunmaktadır ki, dil uzmanları bu Türkçe'yi fonetik belirti ve özelliklerine göre Eski Kıpçakça olarak nitelendirmektedirler (Garkavets, 269). Aşağıda bu eski Türk takviminin önce Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış şeklini, hemen yanında -tireden sonra- diğer eski metinlerden elde edilen Kıpçakça karşılığını ve sonra karşılaştırmak için takvimin Kırgız Türklerinde kullanılan şeklini veriyoruz:

1. <i>siçzn ili</i>	- <i>siçyan yıl</i> "sıçan yılı"	Çıkan cılı
2. <i>ut ili</i>	- <i>buğa</i> "boğa", <i>siyir</i> "sığır"	Uy
3. <i>p'ars</i>	- <i>bars</i> "bars"	Bars
4. <i>t'uşşan</i>	- <i>şoyan, tavşan</i> "tavşan", <i>tavişşan, tuşşan</i>	Koyon
5. <i>lu</i>	- <i>balıç</i> "balık", <i>lu</i> "ejder"	Uluu
6. <i>ilan</i> - <i>yılan</i>	"yılan"	Cılan
7. <i>At'</i>	- <i>at</i> "at"	Cılka / At
8. <i>yu</i>	- <i>şoy</i> "koyun", <i>şoçzar</i> "koç"	Koy
9. <i>piç</i>	- <i>piç</i> "piç", <i>meymun</i> "maymun"	Meçin / Maymıl
10. <i>t'aşşu</i>	- <i>tavuz</i> "tavuk"	Took
11. <i>it'</i>	- <i>it</i> "köpek"	It
12. <i>t'anguz</i>	- <i>tonuz</i> "domuz"	Doñuz ² .

(Kırgız Sovet Ensiklopediyası II, 1977: 545)

Kendi vatanlarından ve soydaşlarından çok uzaklarda; bir taraftan Katolik Lehliler, diğer taraftan Ortodoks Ukrayna vs. tarafından kuşatılmış durumda olan bu Gregoryen Kıpçakların uzun dönem boyunca Hıristiyan kültür daire-

sinde bulunmalarına rağmen kendi Kıpçak dilini muhafaza etmeleri ile birlikte Oniki Hayvanlı Türk Takviminin de taraflarınca bilinir, muayyen dönemlerde kullanılmış olduğunu öğrenmek, gerek takvim gerek Türk kültür tarihi bakımından çok önemli bir olaydır. Söz konusu Oniki Hayvanlı Takvim sisteminin menşei hakkında çeşitli farazyeler ileri sürülmüştür³. Haddi zatında bu mesele hala münakaşa götüren meselelerdendir. Yalnız, bu konuyla ilgili ne kadar farklı görüşler ileri sürüldüyse de bildiğimiz bir gerçek var ki, çok eski zamanlardan beri Oniki Hayvanlı Takvim sistemini en geniş anlamıyla en çok kullananlar şüphesiz Türkler olmuştur. Osman Turan'ın da belirttiği üzere, türlü coğrafi sahalar da yaşayan ve birçok yabancı medeniyetlerin tesirlerine maruz kalan pek çok Türk halkları, bu takvim sistemini ya bağımsız olarak kullanmışlar, yada yabancı medeniyetler ile gelen takvimlerle mezcetmişlerdir (Turan 1941: 32). Yukarıda belirttiğimiz Matenadaran-Mesrop Maştots Eski Elyazmalar Enstitüsü'nde bulunan büyük ihtimalle Gregoryen Kıpçakların kullandıkları Oniki Hayvanlı Takvim'deki yıl adlarının sayım düzeni, devre sırası görüldüğü gibi diğer Türklerde kullanılan takvim sisteminin, ez cümle Kırgızların, Altay Türklerinin vs. kullandıkları devrenin tamamıyla aynı olmasıyla dikkat çekmektedir. – Altaylılarda sadece Domuz yılına Kakay yılı denilmesi haricinde söz konusu takvim ile ilgili aktardıkları tüm bilgiler; takvimdeki yıl adlarının devrî vasıfları, devre sırası, halk arasında muhafaza edilen efsaneler, inançlar, halk tefekkürü diğer Türklerinkinin aynısıdır (Asan-kanov 2005: 81). Gerek Orta Asya'da, gerek Kafkasya'da, gerek Anadolu veya Avrupa'nın çeşitli diğer bölgelerinde yaşayan veya yaşamış Türkler arasında

benzer halk inançlarının, geleneklerin, kültür değerlerinin görülmesi tarihî, millî ve kültürel bağımızın açık bir ifadesidir. Yani, bu halkların büyük Türk kültürünün birer parçası olduklarının kesin bir kanıtıdır.

Bu takvimin Türkler arasında tam olarak hangi tarih ve dönemlerden itibaren kullanılmaya başladığını kesin bir şekilde söylemek imkanımız dışındadır. Bildiğimiz, Türk dilinin en eski belgelerini oluşturan Orhun yazıtlarında zikredilen olaylar sözünü ettiğimiz Oniki Hayvanlı takvim sistemine göre tarihlendirilmiştir (Turan 1941: 55; Orkun 1994: 16). Kaşgarlı Mahmud'un klasik eserinde de (Divan I, 1998: 344-347) takvim hakkında, söz konusu oniki ayın adlandırılmasıyla ilgili folklorik içerikte olan çok kıymetli bilgiler bulunmaktadır; Oniki yıllık daimî bir devir oluşturan bu takvimin her yılı belli bir hayvana nispet edilmekte ve her yıl mensup olduğu hayvanın adını almaktadır. Halk inançlarına göre devreyi oluşturan hayvanlardan her biri, devrede iken mensup oldukları yılları etkileyebilmekte, yılın mukadderatını değiştirebilmektedir. Oniki Hayvanlı daimî bir devir sona erince, bu devir tekrar baştan alınmakta ve hesaba devam edilmektedir. Kırgız Türkleri söz konusu Oniki Hayvanlı takvim sistemine göre bir olayın; zafer, toy veya herhangi bir şölenin, bir insanın doğum yılı, yaşı veya ölüm tarihini vs. hesaplama yöntemine **Cıl Sürüü** (=yıl sürmek, yıl hesaplamak) demektirler (Kırgız Sovet Ensiklopediyası II, 1977: 545-546). **Cıl Sürüü** Kırgız Türklerinde VI-VIII. yüzyıllardan beri devamlı olarak kullanılmakta olan bir takvim veya zaman hesaplama yöntemidir. Bazı Kırgız bilim adamlarına göre (Kırbaşev 1999: 215) Tan İmparatorluğu devrinde yazılmış bazı kitaplardaki bilgilerden

Kırgızların yaklaşık 581-618 yıllarından itibaren Nevruz'u kutlamaya başladıkları görülmektedir. Söz konusu takvime göre Kırgızlar diğer Türklerde olduğu gibi yeni yılın başlangıcı/ilk günü olarak bahar mevsiminin gece ve gündüzünün eşit olduğu günü 21 Mart'ı biliyorlardı. Günümüzde kullandığımız Miladî takvim hayatımızda ne kadar önem taşıyorsa, eskiden **Cıl Sürüü** de bir Türk için aynı derecede önem taşımaktaydı. **Cıl Sürüü**'de insan ömrü Miladî Takvime göre hesaplandığında bir sene fazladan eklenerek hesaplanmaktadır. Mesela bir insan, bu takvime göre 1906=At yılında doğduysa 1966 yılında (60 değil) 61 yaşta olur. Bu adam 5 **müçöl** sayılır. Her 12 yıllık bir devre bir **müçöl** oluşturur. Yalnız müçöl sayımı 13 yaştan itibaren başlatılmaktadır. **Sancıra** (=Şecere) uzmanlarının (*Sancıraçtı*⁴) (Soltonoyev 1991: 590; Talıp Moldo 1991: 535) ve yaşlı Kırgız aksakallarının anlattıklarına göre, Kırgız Türkleri bir insanın anasının karnında geçirdiği 9 ayı da bir sene olarak kabul ederler ve bunu ilk 12 yıla ekleyerek (12+1=13) bir müçöl kabul ederlermiş. Dolayısıyla 25 iki müçöl, 37 üç müçöl, 49 dört müçöl, 61 beş müçöl, 73 altı müçöl, 85 yedi müçöl, 97 de sekiz müçöl olur. Bu sebepten ötürü Orta Asya Türklerinde bir insan ölünce gerçek yaşına bir yılı fazladan ekleyerek toprağa verme geleneği mevcuttur. Günümüzde kullanmakta olduğumuz Miladî takvim Orta Asya'da Rusların bölgeye hakim olmasıyla birlikte yayılmaya başlamıştır. Rus okuluna gitmemiş veya hiç eğitim görmemiş yaşlı Kırgız, Kazak vs. Türkleri **Orus Esebi** (=Rus hesabı yani Rus takvimi) olarak gördükleri bu Miladî takvimi bilmezler ve hali hazır da hesaplarını **Cıl Sürüü**'ye yani Oniki Hayvanlı Takvime göre yaparlar; Benim babam 1932=Maymun yılı doğumludur. Büyük

annem Cumagül Rus okuluna gitmemiştir. Fakat zamanında yerli molladan Arapça okuma yazma öğrenmiş ve oturdukları köyde Kuran okumasını bilen, eğitilmiş, saygıdeğer bir hanım olarak bilinirmiş. O zamanlarda Orta Asya'da, özellikle köy kesiminde şimdiki gibi çocuk doğunca hemen doğum kağıdı alma/verme imkanları yoktur. Genel olarak böyle bir anlayış, yani çocuk dünyaya gelince hemen kayda geçirme, ilgili makama giderek belge alma, belge isteme gibi bir alışkanlık henüz halk arasında oturmamıştır. Ancak, 1939 yılında oğlu 7 yaşını doldurunca, ilkokulda kayıt yaptırmak için doğum kağıdına ihtiyaç duyulmuş ve büyük annem gereken belgeyi almak üzere oturdukları köyün bağlı olduğu köy muhtarlığına gitmiştir. Köy muhtarlığının ilgili memuru da bir Rus bayanmış. Büyük anneme gereken belgeyi hazırlamak için çocuğunun doğum tarihini sorunca, büyük annem: "Oğlum, **Maymun yılında, Çın Kuran** ayının **onbeşinci gününde, büyük göç sırasında** doğdu" diye cevap vermiş. Kırgızların Oniki Hayvanlı Takvim sisteminde haberi olmayan, farklı bir kültür mensubu olan Rus memuru doğal olarak şaşka kalmış. Hatta kızmış; bu cahil Kırgız benden ne istiyor? Ne maymunu? Ne kuranı? Yoksa benimle dalga mı geçiyor..." diye. Her neyse, durum muhtarlıkta çalışan diğer memurlar tarafından anlaşılır hale getirilmiş. Nasıl hesapladılarsa, büyük anneme oğlunun 15 Haziran 1932 yılında doğduğuna dair (aşlında ay ve gün hesabında hatalar içeren) bir doğum kağıdı hazırlamışlar ve evine yollamışlar. Rahmetli büyük annem ona "cahil" demelerine çok alınmış, çok kızmış. "Asıl siz cahilsiniz" diyerek ömrünün sonuna kadar bu hakareti unutmamıştır. Ama yine de bu Miladî Takvimi bir türlü öğrenememiştir...

Büyük annemin **Çın Kuran** ayının **onbeşinci** günü dediği ay ve gün, Miladi takvime göre herhalde 4-5 Mayıs'a denk gelse gerektir. Yani havaların ısındığı, otların yeşerdiği ve Türklerin yazı geçirmek üzere yüksek yaylalara göçe hazırlandıkları veya göç ettikleri bir dönemdir. Buradaki **Çın Kuran** ay adının Müslümanların mukaddes kitabı olan Kuran-ül-Kerim ile hiçbir ilgisi yoktur. Kırgızca'da **kuran** kelimesinin başka bir anlamı daha vardır; **kuran** Kırgızca'da erkek karaca demektir (Yudahin I, 1965: 448). Esasen, Oniki Hayvanlı Kırgız takviminde kullanılan ay adlarının yarısından fazlası da hayvan adlarını taşımaktadır. **Sancıraçlı**ların sunduğu bilgilerden söz konusu ay adları, ayların başlangıç ve son gün/tarihleri, bunların özellikleri, neden bu şekilde adlandırıldıkları hakkında detaylı bilgiler edinmek mümkündür. Mesela B. Soltonoyev **Çın Kuran** (Çın=gerçek, doğru; Kuran=Karaca) ve **Calğan Kuran** (Calğan=Yalan) ayları için şöyle açıklamalarda bulunmaktadır: Kırgızlar erkek karacaya kuran derler. Karaca Toğuzdun Ayı'nda yetişkin hale gelir, Calğan Kuranda hamile kalır. Bu ayda hayvanın hamile veya kısır olup olmadığı belli/kesin değildir; tartışmalıdır, yalandır. Bundan dolayı adı geçen aya **Calğan Kuran** denilir. **Çın Kuran** ayında hayvanın hamile olduğu belirgin duruma gelir. Bu ayda hamile olduğu için söz konusu aya **Çın Kuran** yani **Gerçek Kuran** denilir...vs. (Soltonoyev, 586-87). Ayların genel olarak her Miladi ayın 21 veya 22'sinde başlaması dikkat çekicidir (Baykara 2001: 35)⁵. Bunlar:

Kırgızca ay adları	Miladi Takvime göre ayların başlangıç tarihleri
1. Calğan Kuran (Kuran=Erkek Karaca)	21. Mart-20 Nisan
2. Çın Kuran	21 Nisan-22 Mayıs
3. Buğu (=Geyik)	23 Mayıs-22 Haziran

4. Kulca (=Dağ Koçu)	23 Haziran-22 Temmuz
5. Teke (Teke, erkek keçi)	23 Temmuz-22 Ağustos
6. Baş Oona (Oona=Sayga, bozkır antilopu)	23 Ağustos-22 Eylül
7. Ayak Oona	23 Eylül-21 Ekim
8. Toğuzdun Ayı	22 Ekim-20 Kasım
9. Cetinin Ayı	21 Kasım-20 Aralık
10. Beştin Ayı	21 Aralık-19 Ocak
11. Üçtün Ayı	20 Ocak-20 Şubat
12. Birdin Ayı	21 Şubat-20 Mart

Yani, bu bilgilerden sonra şöyle diyebiliriz ki, Oniki Hayvanlı Takvim sistemi her şeyden önce bir halkın, sosyal-ekonomik faaliyet sürecinde elde ettiği pratik gözlemlerinin bir sonucudur. İnsanların, içinde bulunduğu çevre, yaşadığı zaman hakkında edindikleri coğrafik, ekonomik, kozmolojik, kozmogonik vs. diğer ampirik bilgilerine dayanarak ortaya koydukları bir tecrübe/hayat mahsulüdür; bu bir halk bilgeliğinin mahsulüdür. Genel olarak Kırgızlar ve diğer Orta Asya Türkleri hayvancılık ekonomisine dayalı bir hayat sürdükleri için, başka halklara nazaran konar-göçerliği daha uzun yaşadıkları ve hayvancılık onların en önemli geçim kaynağını oluşturduğu için Türklerin yaşamında hayvanların çok önemli bir yeri vardır. Bir Türkün meydana getirdiği maddi ve manevi kültürün her türlü cephesine hayvancılık esasları damgasını vurmuştur; maddi ve manevi kültürün her alanında bunların izlerine, alamet ve işaretlerine rastlanmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz Podolya, Galiçya, Moldavya, Vlahya vs. gibi Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermeni Kıpçakları söz konusu bölgelerde yerleştikten sonra uzun bir süre kendi kültürlerini, milli özgünlüğünü ve dilini korumuşlardır. Anlaşılan, onlar bu bölgelere, yaşadıkları eski ülke ve topraklarından kendi elyazma kültürü, kendi kitapları, el işleri, süs, ziynet eşyaları vs. ile birlikte, vaktiyle Ermeni/Gregoryen mezhebini kabul etmiş ve

artık bu Ermeni-Kıpçak toplumunun ayrılmaz ve önemli bir kısmını oluşturan Kıpçak Türklerinin=Gregoryen Kıpçakların, Gregoryen mezhebine intisap etmeden önceki kültür yadigarlarını da beraberinde getirmişlerdir. Üstelik bu eserleri dikkat ve ihtimamla muhafaza ederek nesilden nesle aktarmışlardır. Bu bağlamda, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nin dünyanın çeşitli ülke ve kütüphanelerinde muhafaza edilmekte olan Gregoryen Kıpçaklara ait pek çok belge ve eserlerin arasında, üstelik Ermenistan'ın Matenadaran-Mesrop Maştots Eski Elyazmalar Enstitüsü'nde bulunmasının tespiti şu bakımdan çok önemlidir ki; Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde koloniler meydana getirmiş olan Ermeni Kıpçaklar üzerinde araştırmalar yapmış, konuyla ilgili olarak eserler meydana getirmiş pek çok yabancı, özellikle Ermeni asıllı araştırmacılar ve bilim adamları söz konusu "Ermeniler" in menşesindeki Türk etnik unsurunu tamamıyla gözden geçirerek/silerek olaya tek taraflı açıdan yaklaşmakta ve tek taraflı değerlendirmeler yapmaktadırlar. Söz konusu çalışmalarda, XVI-XVII. yüzyıllarda anılan topluluk tarafından ortaya konmuş kültürel değerler, Ermeni harfleriyle ama Kıpçakça/Türkçe yazılmış metinler tamamıyla Ermenilere münhasıran bir tarihsel olay olarak, Ermeni tarihi ve kültürünün bir uzantısı, Ermeni kültürü ve edebiyatının mahsulü olarak gösterilmektedir. Mesela bu konu üzerinde yaptığı pek çok araştırma ve eserleriyle tanınan Ermeni tarihçisi V. R. Grigoryan'ın şu sözleri: "Ermeniler, kendi dillerini unuttukları zaman bile Ermeni harflerini unutmamışlardır; Podolya Ermenileri Ermeni harfleriyle ama Kıpçakça ve Lehçe olmak üzere yabancı dillerde yazmaya devam etmişlerdir" (Grigoryan 1980: 236) gibi sözleri

pek yaygın ve oturmuş ibarelerdendir. Halbuki V. R. Grigoryan'ın kendisinin de başka bir eserinde ifade ettiği gibi "bu metinlerin sadece cüzi bir kısmı Ermeni dilinde yazılmış, diğer azami bölümü de Kıpçakça ve (sonra G.A.) Lehçe ama Ermeni harfleriyle yazılmıştır" (Grigoryan 1964: 278). Bu eserlerde Ermeni halkıyla Lehistan, Ukrayna, Romanya, Rusya vs. halkları arasındaki eski ve derin dostluklardan vs. söz edilmekte ama metinlerin yazıldığı dilin etnik taşıyıcıları olan Türkler, söz konusu "Ermenilerin" uzaktaki vatanlarını boyunduruğu altında bulunduran barbar işgalciler olarak gösterilmektedir (Grigoryan 1980: 6). Halbuki, tarihsel koşulların zoru altında Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde kendileri için yeni bir yurt edinmiş olan bu Gregoryen Kıpçaklar zamanla din/mezhep birliğinden hareketle Ermenileşmişler ama yine de kendi dillerini unutmamışlardır. *Töre Bitigi* gibi bazı metinler, metinlerde rastladığımız bir takım kültürel veriler, bazı gelenek ve göreneklerin kalıntıları, yukarıda da görüldüğü gibi Gregoryenlik'ten önceki bazı milli inanç ve tefekkürlerin muhafazası, bu Kıpçak asıllı Ermenilerin, intisap ettikleri Ermeni kültürünün içinde Türk kültürünün en güzel örneklerini de yaşattıklarını göstermektedir. Bundan dolayı Podolya, Galiçya, Moldavya, Vlahya vs. gibi Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşamış ve faaliyet göstermiş Ermeni Kıpçak toplumunun önemli bir kısmını Gregoryen Kıpçakların oluşturduğu kanaatindeyiz. Bu Gregoryen Kıpçaklar diğer Ermeni grupları ve mensup oldukları Ermeni kültürüyle kaynaşarak bildiğimiz Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe metinlerin meydana getirilmesinde belli bir katkıda bulunmuşlardır.

Ermeni Kıpçaklarının dili veya "Ermeni-Kıpçak Kanunlar Mecmuası",

1 Çıçkan (Sıçan)	1900 1912 1924	1936 1948 1960	1972 1984 1996	2008 2020
2 Uy (Boğa, Sığır)	1901 1913 1925	1937 1949 1961	1973 1985 1997	2009 2021
3 Bars (Bars)	1902 1914 1926	1938 1950 1962	1974 1986 1998	2010 2022
4 Koyon (Tavşan)	1903 1915 1927	1939 1951 1963	1975 1987 1999	2011 2023
5 Uluu (Ejder)	1904 1916 1928	1940 1952 1964	1976 1988 2000	2012 2024
6 Cılan (Yılan)	1905 1917 1929	1941 1953 1965	1977 1989 2001	2013 2025
7 Cılkı/At (At)	1906 1918 1930	1942 1954 1966	1978 1990 2002	2014 2026
8 Koy (Koyun)	1907 1919 1931	1943 1955 1967	1979 1991 2003	2015 2027
9 Meçin/Maymıl (Maymun)	1908 1920 1932	1944 1956 1968	1980 1992 2004	2016 2028
10 Took (Tavuk)	1909 1921 1933	1945 1957 1969	1981 1993 2005	2017 2029
11 İt (Köpek)	1910 1922 1934	1946 1958 1970	1982 1994 2006	2018 2030
12 Doñuz (Domuz)	1911 1923 1935	1947 1959 1971	1983 1995 2007	2019 2031

“Mahkeme Usulü Kanunu”, mahkeme zabıtları, dini kitapların vs. yazıldığı dil üzerinde duracak olursak; dil uzmanları bu Ermeni Kıpçak dilinin, menşe bakımından Kırım muhitinin Kıpçak-Kuman dillerinden birini teşkil ettiğini, yapı özellikleri bakımından da Karaimce'nin Trakay ağzına, Kumanca'ya, Kıpçak-Urum ağzına ve Kırım Tatarcasının dağlık bölgesi ağızlarına benzediğini belirtmektedirler (Garakavets, Sapargaliyev 2003: 767). Ayrıca, eğer Mısır Memlüklerinin, Altın Orda ve Harezmi ahalisinin yazılı eserlerinde bulunan sonraki dönem Oğuzca ve Arapça-Farsça katmanlar dikkate alınmazsa, bu Kıpçakça'nın sözünü ettiğimiz eserlerin diline son derece benzerlik gösterdiği de belirtilmektedir (Garkavets 1979: 5). XVI.-XVII. yüzyıllarda başta Kamenets-Podolsk ve Lvov'da olmak üzere, ama aynı zamanda Ukrayna, Lehistan, Moldavya, Vlahya ve Küçük Asya'daki “Ermeni” koloni temsilcileri tarafından tanzim edilmiş bu eserlerin dili, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı bilimsel tanımlamada Kıpçak dili olarak belirtilmektedir (Garka-

vets 1978: 114). Ayrıca, Ermeni yazısıyla yazılmış, iş hayatı ile ilgili, dinî hayatla ilgili, eğitim hayatı ile ilgili eserlerin dili olarak bilinen bu dil, bilimsel olarak, Ermeni alfabeleriyle yazılmış eserlerde muhafaza edilen *Ermenilerin muayyen grubuna özgü bir dil olarak da nitelendirilmektedir* (Garakavets, Sapargaliyev, 767). Dil ve konu mütehassıslarının fikrine göre, Kanunlar Mecmuası'nda ve ilk başta Kıpçak dilinde tanzim edilmiş 1523-1594 Mahkeme Usulü Kanunu'nda kullanılan, derin bir şekilde hazırlanmış Kıpçakça özel terminoloji, Göktürk, Gök Tanrı, dönemine kadar giden Kıpçak hukuk geleneklerinin sürekliliğini ortaya koymaktadır. Yalnız, XVII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Lvov ve Kamenets Ermenilerinin Roma-Katolik Kilisesi ile birlikteliği kabul etmeleriyle bu tür çalışmalar güncelliğini kaybetmiş ve “Ermeni” kolonilerinde Leh dili hakim olmaya başlamıştır.

Kırgız Türkleri tarafından kullanılan Oniki Hayvanlı Takvim Sistemi veya *Cıl Sürüü*'ye göre zaman hesaplama yöntemi:

1 Çıçkan (Sıçan)	1900 1912 1924	1936 1948 1960	1972 1984 1996	2008 2020
2 Uy (Boğa, Sığır)	1901 1913 1925	1937 1949 1961	1973 1985 1997	2009 2021
3 Bars (Bars)	1902 1914 1926	1938 1950 1962	1974 1986 1998	2010 2022
4 Koyon (Tavşan)	1903 1915 1927	1939 1951 1963	1975 1987 1999	2011 2023
5 Uluu (Ejder)	1904 1916 1928	1940 1952 1964	1976 1988 2000	2012 2024
6 Cılan (Yılan)	1905 1917 1929	1941 1953 1965	1977 1989 2001	2013 2025
7 Cılkı/At (At)	1906 1918 1930	1942 1954 1966	1978 1990 2002	2014 2026
8 Koy (Koyun)	1907 1919 1931	1943 1955 1967	1979 1991 2003	2015 2027
9 Meçin/Maymıl (Maymun)	1908 1920 1932	1944 1956 1968	1980 1992 2004	2016 2028
10 Took (Tavuk)	1909 1921 1933	1945 1957 1969	1981 1993 2005	2017 2029
11 İt (Köpek)	1910 1922 1934	1946 1958 1970	1982 1994 2006	2018 2030
12 Doñuz (Domuz)	1911 1923 1935	1947 1959 1971	1983 1995 2007	2019 2031

NOTLAR

¹ Bilindiği gibi Kıpçaklar, XI. yüzyılda Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç etmiş Türk boylarının ana çekirdeğini oluşturmaktaydı. Kıpçaklar Doğu'da; Orta Asya Kıpçak Bozkırlarında yaşadıkları gibi Batı'da da Karadeniz Bozkırları, Kırım ve Balkan Yarımadasının bir kısmında geniş toprakları işgal etmiş durumdaydı. Gregoryen Kıpçakların menşei üzerine ileri sürülen görüş ve fikirler için bakınız; Reşat GENÇ, Gülnisa AYNAKULOVA, *Türk (Kıpçak) Asıllı Ermeniler Üzerine*, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ 3, Eylül, 2005, Prizren; Reşat GENÇ, Gülnisa AYNAKULOVA, A. N. Garkavets, G. Sapargaliyev, *TÖRE BİTİĞİ. Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano-Kıpçakskiy Protseussualny Kodeks. Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594. Almatı, "Deşt-i Kıpçak", "Baur", 2003, 792 s., BELLETEN, Cilt: 70; Sayı 257, 2006; www.Nevzat ÖZKAN, Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler Üzerine Türkiye Ermenileri*

² Makale sonunda Kırgız Türkleri tarafından kullanılan Oniki Hayvanlı takvim sistemi veya *Cıl Sürüü*'ye göre zaman hesaplama yöntemi bir tabloda sunulmuştur.

³ Bu konu için bakınız: O. Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul, 1941; İ. V. Zaharova, *Dvenadtsatiletniy Jivotny Tsikl u Narodov Tsentralnoy Azii*, Alma-Ata, 1960; M. İskakov, *Halık Kalendarı*, Alma-Ata, 1963, ... vs.

⁴ *Sancıraç*; Kırgız boy ve uruklarının, ayrıca bazı şahısların şeceresinde çok iyi bilen bilgiler (Yudahin II, 1985: 134)

⁵ Günümüzde, genel olarak Kırgız takvimindeki aylar biraz kaymış, günümüzdeki gibi Miladi takvime uymuş durumdadır. Bunun hakkında daha geniş bilgiler almak için bakınız; T. Baykara, *Türk Takvimi=Oniki Hayvanlı Türk Takvimi ve Yılın Başlangıcı*, Türk Dünyasında Nevruz, Dördüncü Uluslararası Bilgi şöleni, 21-23 Mart, Sivas, 2001.

KAYNAKLAR

1. *Armenian-Qypchaq Psalter Written by Deacon Lussig from Lviv 1575-1580* (2001) Edited by Alexander Garkavets, Eduard Khurshudian "Desht-i Qypchaq", Almatı.

2. Asankanov A. A. (2005) *Narodny Kalendar Kirgizov-Kak Çast Tyurkskoy Tsivilizatsii (Na Primere Sraunitelno-Sopostavitelnogo Analiza u Kirgizov i Altaytsev)*, *Türk Tsvilizatsiyasının Düy-nölük Tsvilizatsiyalar İçindeki Ordu*, 4-5 Oktyabr, Bişkek.

3. Atalay B. (1998) *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

4. Baykara T. (2001) *Türk Takvimi=Oniki Hayvanlı Türk Takvimi ve Yılın Başlangıcı*, Türk Dünyasında Nevruz, Dördüncü Uluslararası Bilgi şöleni, 21-23 Mart, Sivas.

5. Garkavets A.N., *Kıpçakoyazıçnyye Armyane i Kıpçakskoye Armyanopismennoye Naslediye XVI-XVII Vekov/ Garkavets A.N., Sapargaliyev G. (2003) Töre Bitiği. Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika I Armyano-Kıpçakskiy Protseussualny Kodeks, Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594, "Deşt-i Kıpçak", "Baur", Almatı.*

6. Garkavets A.N. (1987) *Kıpçakskiy Yazıki: Kumanskiy i Armyano-Kıpçakskiy*, "Nauka", Alma-Ata.

7. Garkavets A. N. (2002) *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye I, Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, Izdatelstvo "Deşt-i-Kıpçak", Almatı.

8. Garkavets A.N. (1979) *Konvergentsiya Armyano-Kıpçakskogo Yazıka k Slavyskim i XVI-XVII vekov*, Izdatelstvo "Nauka-Dumka", Kiyev.

9. Garkavets A.N., *Zagadoçnyye Ukrainskiye Armyane, Kotoriye Govorili, Pisali, Molilis po Kıpçakski i 400 Let Nazad Napeçatali Pervuyu v Mire Kıpçakskuyu Knigu/ Garkavets A.N. (2002) Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye, I. Katalog I Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, "Deşt-i Kıpçak", Almatı.

10. Garkavets A.N., Sapargaliyev G. (2003) *Töre Bitiği. Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano-Kıpçakskiy Protseussualny Kodeks*, Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594. Izdatelstvo "Deşt-i Kıpçak", "Baur", Almatı.

11. Grigoryan V. R. (1980) *Istoriya Armyanskikh Koloniy Ukraini i Polşi (Armyane v Podoliyi)*, Izdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Erevan.

12. Grigoryan V. R., *Ob Aktovih Knigah Armyanskogo Suda g. Kamenets-Podolska (XVI-XVII vv.) // Vostoçnyye Istoçniki Po Istoriyi Narodov Yugo-Vostoçnoy I Tsentralnoy Yevropı I*, (1964) Pod Red. A. S. Tveritinovoy, Izdatelstvo "Nauka" Moskva.

13. İskakov M. (1963) *Halık Kalendarı*, Alma-Ata.

14. Kapral M., *Pravovoye Ustroystvo Armyanskoy Obsini Lvova v XIV-XVIII vv. Obzor Dokumentov / Garkavets A.N., Sapargaliyev G. (2003) Töre Bitiği. Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika I Armyano-Kıpçakskiy Protseussualny Kodeks. Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594. "Deşt-i Kıpçak", "Baur", Almatı.*

15. Kırbaşev K. (1999) *Nevruz ve Yılname*, Türk Dünyasında Nevruz, Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni, 18-20 Mart, Elazığ.

16. *Kırgız Sovet Entsiklopediyası, II* (1977) Baş Red.: Oruzbayeva B. Ö., Frunze.

17. *Nerses Lambronats'i. Meknut'yun (Tolkovaniye)*, 1620g. *Spisok nazvaniy let 12-letnego jivotnogo tsikla // Garkavets A.N. (2002) Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye, I, Katalog I Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, "Deşt-i-Kıpçak", Almatı.

18. Orkun H. N. (1994) *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

19. Soltonoyev B. (1991) *Kırgızda Cıl Esebi, Ay Esebi. Cıl / Kirgızdar I*, Tüzgön K. Cusupov, "Kırgızstan", Bişkek.

20. Talp Moldo (1991) *Cıl Cana Ay Attarı / Kirgızdar II*, Tüzgön K. Cusupov, "Kırgızstan", Bişkek.

21. Turan O. (1941) *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul.

22. Yudahin K. K. (1965) *Kirgizsko-Russkiy Slovar I-II*, Izdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya", Moskva .

23. Zaharova İ. V. (1960) *Dvenadtsatiletniy Jivotny Tsikl u Narodov Tsentralnoy Azii*, Alma-Ata.

24. www. Özkan Nevzat, Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler Üzerine / Türkiye Ermenileri.